

Полевикова, О.Б. Методология словоцентризма как теоретическое подгрунтя инновационного подходу до мовної освіти дітей [Текст] / О.Б. Полевикова // Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : монографія / редкол.: В.О.Огневюк, С.О.Сисоєва, Я.С.Фруктова. – К. : ун-т ім. Б.Грінченка, 2016. – С.437-456.

УДК 37.016:811

О.Б.Полевикова

**МЕТОДОЛОГИЯ СЛОВОЦЕНТРИЗМУ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ
ПІДГРУНТЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДО МОВНОЇ ОСВІТИ
ДІТЕЙ**

Автор здійснює методологічне обгрунтування словоцентризму як теоретичної основи інноваційного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Розглядає ключові філософські поняття в історичному контексті; визначає сучасні напрямки розвитку словоцентричних теорій.

Ключові слова: слово, словоцентризм, мовна освіта й мовленнєвий розвиток дітей.

О.Б. Полевикова

**МЕТОДОЛОГИЯ СЛОВОЦЕНТРИЗМА КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ
ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА К ЯЗЫКОВОМУ
ОБРАЗОВАНИЮ ДЕТЕЙ**

Автор осуществляет методологическое обоснование словоцентризма как теоретической основы инновационного подхода к языковому образованию и речевому развитию детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста. Рассматривает ключевые философские понятия в историческом контексте; определяет современные направления развития словоцентрических теорий.

Ключевые слова: слово, словоцентризм, языковое образование и речевое развитие детей.

O.B Polevikova

THE METHODOLOGY OF THE WORD-CENTER AS A THEORETICAL BASIS OF THE INNOVATIVE APPROACH TO LANGUAGE EDUCATION OF CHILDREN

The author provides a methodological justification of word-center as a theoretical foundations of innovative approach to language education and speech development of children of senior preschool and younger school age. Examines the main philosophical concepts in a historical context; defines modern trends in the development word-center theories.

Key words: word, word-center, language education and speech development of children.

Акмеологічна стратегія професійної освіти спрямовує фахівців до постійного самовдосконалення педагогічних можливостей. Мотивуючим фактором для цього у науковців дошкільної та початкової галузей освіти є потреба у розв'язанні низки суперечностей, що об'єктивно мають місце в теорії і практиці педагогіки: між сучасним усвідомленням акмеологічної природи освіти, визнанням людиноцентрованої системи освіти і домінуючою соціоорієнтованою парадигмою педагогічної практики вищих навчальних закладів; між об'єктивною потребою суспільства в якісній підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, учителів початкових класів і недостатнім рівнем професійної компетентності випускників вищих навчальних закладів; між необхідністю цілеспрямованого самовдосконалення педагогічних можливостей майбутнього вихователя, вчителя початкових класів та недостатньою опорою на акмеологічний підхід як умови найбільш повного розкриття професійної компетентності.

Спираючись на положення акмеології про особистісно-професійний розвиток, акмеологічний підхід до професійної підготовки (Б. Ананьєв, В. Беспалько, О. Бодальов, В. Вакуленко, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, В. Максимова, А. Реан, Л. Рибалко, С. Пальчевський, Х.Шапаренко та інші), спробуємо обґрунтувати методологію словоцентризму як теоретичної основи

мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Кожна освітня лінія, освітня галузь нових державних стандартів дошкільної та початкової освіти роблять свій внесок у формування ключових компетентностей дітей, забезпечуючи цим практичні й розвивальні результати початкової освіти стосовно кожної особистості [4, с.143].

Лінгводидактика тільки нещодавно актуалізувала потребу пошуку методів і прийомів навчання мови словом з метою реалізації завдань мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей (О.Антонова, А.Богущ, М.Вашуленко, Н.Гавриш, А.Дейкіна, Л.Логвінова, Н.Луцан, Л.Федоренко). Це, у свою чергу, вимагає теоретичного узагальнення науково-історичних основ словоцентризму.

Мета дослідження: здійснити методологічне обґрунтування словоцентризму як теоретичної основи інноваційного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Реалізація поставленої мети вимагатиме, на нашу думку, розв'язання таких завдань:

1) розглянути ключові філософські поняття в історичному контексті, а саме: схарактеризувати теоретичні положення В. фон Гумбольдта й О.О.Потебні; обґрунтувати природу мови у філософській концепції Павла Флоренського; виявити проблему внутрішнього механізму мови у праці Мішеля Фуко «Слова та речі»; здійснити аналіз теорії смислу Ж.Дельоза; дослідити специфіку лінгвофілософського вчення Ж.Дерріди;

2) визначити сучасні напрямки розвитку словоцентричних теорій.

Нові горизонти для розуміння мовних явищ відкриваються в точках дотику мовознавства до інших наук. Та чи не найбільше можливостей для його вдосконалення має філософія. Перебуваючи у просторі специфічних категорій і законів, вона не тільки по-своєму тлумачить сутність відомих

мовних явищ, а й спроможна надати чітких контурів і яскравої барви багатьом «білим» плямам у складному малюнку мовної еволюції.

До проблеми мови філософія зверталася здавна. Ще давньогрецькі філософи визначали людину як живу істоту, що має логос, причому логос можна було зрозуміти і як мовлення, і як мову. Цю тезу вже у ХХ сторіччі розвинув і конкретизував М. Хайдеггер: «Згідно із старовинною дефініцією ми саме ті істоти, які мають дар мовлення та у яких, отже вже є мова. Понад те, дар мовлення навіть не одна якась з людських здібностей поряд з багатьма іншими. Дар мовлення вирізняє людину, тільки й роблячи її людиною. Цією рисою окреслене її єство. Людина не була б людиною, якби їй було відмовлено в тому, щоб говорити безнастанно, всеохопно, про все, у багатоманітних різновидах і переважно у невисловленому «це є те». Оскільки забезпечує все таке мова, сутність людини ґрунтується у мові» [9, с.259].

Уявлення про те, що людська мова (Слово в широкому сенсі) є визначальним фактором в освоєнні людиною світу і навіть – у певному сенсі – творення світу, а також головним джерелом сукупної духовної діяльності людини по відношенню до світу, пронизує практично всі основні міфологічні і релігійні системи, які виникли ще на зорі людської цивілізації. У відомому сенсі для древніх все в світі Слово і навіть весь світ – Слово.

Зазначений «словоцентризм» (або «панлінгвістичність») відзначається Т.В. Цивьян. Комплекс *мова - мислення - світ* як об'єкт вивчення з'являється вже в глибокій давнині.

Самодостатність, що лежить в основі постулату про творчу, деміургічну роль слова при переході від хаосу до космосу, і ставить Слово на початок процесу творіння. Називання стає визначенням, виділенням об'єкта в світі, утворенням алфавіту світу і умовою реалізації світу, тобто його існування. Магія слова, у тому числі і слова «Слово» така, що розвиток цього постулату веде, зокрема, до обожнювання Слова, до Логосу як сили, що діє. Акт творіння ототожнюється з актом проголошення [13, с.26].

Не випадково і ключові філософські поняття древніх учинь – дао в Китаї, дхарма в індуїзмі, логос у стародавніх греків – в основі свого багатопланового змісту мають значення «слово». Згадаймо, нарешті, і початок Євангелія від Іоанна: «На початку було Слово ...».

«Словоцентризм» найдавніших учинь неминуче поєднувався з «етноцентризмом», і цей зв'язок простежується й у філософії Середніх століть і епохи Відродження, і, безумовно, у філософських концепціях Нового часу. У німецькій філософії «словоцентризм» і «етноцентризм» зустрічаються, наприклад, у працях І.Г. Гердера (1744-1803) і Г.В.Ф. Гегеля (1770-1831).

Засновником сучасного загального мовознавства та філософії мови великим німецьким лінгвістом В. фон Гумбольдтом (1767-1835) обґрунтована пріоритетна роль мови по відношенню до свідомості (мислення).

Різні слова – не різні позначення однієї й тієї ж думки, а різні бачення її. Слово – це відбиток у свідомості не предмета як такого, а його чуттєвого образу, створеного цим предметом за допомогою мовотворення; воно еквівалентно не самому предмету, а його розумінню в акті мовного творення. Мова не позначає світ, а творить особливу картину світу.

У мовознавстві «лінія Гумбольдта» в найбільш завершеному вигляді представлена в творчій спадщині видатного лінгвіста О.О. Потебні (1835-1991). Його перша праця, «Думка і мова» (1862), формально будучи перекладом основних ідей Гумбольдта, реально виступає як глибоко оригінальна лінгвофілософська концепція, що обґрунтовує чільну роль мови в розумовому освоєнні світу народом.

Згідно О.О. Потебні, дослідник зобов'язаний вивчати людську думку перш за все як історію мовного мислення. Розвиваючи думки Гумбольдта про те, що мова є жива діяльність, «вічно повторюване зусилля духу зробити членороздільний звук вираженням думки», О.О. Потебня переходить від гумбольдтовського поняття «внутрішня форма мови» до оригінальної

концепції внутрішньої форми слова. Творче зусилля людини фіксує в слові образ предмета, основну семантичну його ознаку, яка потім є як би представником всіх основних властивостей предмета, представником лексичного значення слова: «... слово власне виражає не всю думку, прийняту за його зміст, а тільки одну її ознаку» . Це, власне, і є внутрішня форма слова (кажучи сучасною мовою – етімон).

У цій концепції О.О. Потебня як би розкриває механізм утворення думки за допомогою слова, точніше кажучи, способу номінації явища: «Під словом *вікно* ми розуміємо звичайну раму зі склом, тоді як, судячи за подібністю його зі словом *око*, воно означає: те, куди дивляться або куди проходить світло, і не містить в собі жодного натяку не тільки на раму та ін., але навіть на поняття отвору. У слові є, отже, два змісти: одне, яке ми вище назвали об'єктивним, а тепер можемо назвати найближчим етимологічним значенням слова, завжди містить в собі тільки одну ознаку; інше – суб'єктивний зміст, у якому ознак може бути безліч. Перший є знак, символ, який замінює для нас другий ».

«Внутрішня форма слова є відношення змісту думки до свідомості, вона показує, як видається людині її власна думка». Саме в постійному становленні образів і здійснюється творча активність мови по відношенню до світу. З часом образи стираються і тьмяніють, оскільки предмет вже позначений, і, значить, ми вже можемо безпосередньо оперувати в думці і спілкуванні поняттям потворним (забуття внутрішньої форми є законом мови).

З теорії внутрішньої форми впливає й інша відома ідея О.О. Потебні – про ізоморфізм слова взагалі та художнього твору [3]. Він ніби конкретизує положення Гумбольдта про креативну природу національної мови, показавши, що життя мови протікає за законами не логічного, але образного мислення, тобто мова по суті своїй заряджена поетичністю, художністю. Адже будь-яке слово вже є мікрообразом речі: «Слово тому є органом думки

і неодмінна умова усього пізнішого розвитку розуміння світу і себе, що спочатку є символом, ідеалом і має всі властивості художнього твору».

Зазначені ідеї дозволяють О.О. Потебні сформулювати положення про національну обумовленість мовного мислення. Слідом за В. фон Гумбольдтом учений стверджує, що «відомий спосіб поєднання уявлень не є загальнообов'язкова форма людської думки». Твердження О.О. Потебні ґрунтується на тому, що «слово є відома форма думки, як би засклена рамка, що визначає коло спостережень і відомим чином фарбуються спостережуване ...». Іншими словами, образ, створюваний у мові (внутрішня форма слова), впливає на нашу свідомість, при цьому образ, який кладе в основу значення слова, індивідуальний лише в незначній мірі. Як правило, спрямованість свідомості обумовлена колективними міфологічними формами народного мислення: «Частка думки в слові особисто- і народно-суб'єктивна».

О. Потебня стверджує, що мисленнево-мовленнева діяльність людини має такі етапи: 1) виділення інтенційного об'єкта із групи об'єктів – загальне враження від нього – характерна його ознака, що стає внутрішньою формою слова 2) чуттєвий образ об'єкта в сукупність сприймань; 3) представлення як порівняння сприймань; 4) апперцепція як початковий акт думки 5) судження як основна форма думки; 6) поняття як сукупність суджень і завершальна форма думки. Слово постає органічним елементом породження мовлення, засобом створення ідеї, судженням про об'єкт та поняттям.

У праці «Думки і слова» О.Потебня бачить внутрішню форму слова як ознаку, що пояснює смисл, або як саме етимологічне значення слова. Комплекс визначень внутрішньої форми слова розкривається вченим як притаманний мові прийом, порядок виразу та позначення словом нового змісту або, як мовна формула, за якою з участю попередніх слів та їх значень відбувається формування нових слів і значень. В інших працях О.Потебні внутрішня форма слова постає як єдність образу, образ образу, причина та умова апперцепції образів і уявлень у слові, знак значення,

синтез ознак, спосіб вираження його смислу, позамовного змісту. Поняття внутрішньої форми слова в концепції О. Потебні пов'язане з онтологією мови, яка синтезує в собі такі складники: значення; внутрішню форму як компонент формальний і змістовий одночасно; форму зовнішню як звучання слова. Завдяки внутрішній формі слова, здійснюється породження та сприйняття мовлення. Мовлення спрямовує думку слухача, а слово як єдність внутрішньої форми і звука є засобом для розуміння мовця, апперцепції його думки.

У процесі розуміння спостерігаються ті самі основні ознаки слова, що й у мовленні: мовлення і розуміння суті. Вивчення процесу розуміння слугує поясненням того, що мова є системою засобів створення думки.

Учений кваліфікує свій підхід до явищ мови як психологічний і вважає закони душевної діяльності універсальними. Концепція породження мовлення О. Потебні щодо співвідношення мови і мислення, відповідає багатьом положенням сучасної когнітивної лінгвістики. Вона мала значний вплив на розвиток світової гуманітарної науки наприкінці XIX – упродовж XX ст. Український мовознавець є одним із фундаторів сучасної психолінгвістики і теорії мовленнєвої діяльності.

Історія лінгвофілософії України поєднала в собі традиції мовознавства, християнського віровчення, психології, історії, антропології та інших наук, західного раціоналізму та східного містицизму. Логіко-лінгвістичний підхід до мови поєднав переклади різних логічних та риторичних трактатів, уміщених в «Ізборнику 1073 р.», переклади XV ст. книг єврейського філософа XII ст. Мойсея Маймоніда «Книга, глаголемая логика» і арабського філософа XII ст. Аль-Газалі «Логіка Авіасафа», видання трактатів Й.Дамаскіна та Й.Спангенберга в Острозі тощо. Однак раціоналістичне розуміння мови та власне лінгвістичний підхід розпочинаються з другої половини XVII ст. і продовжується у XIX-XX ст [6].

Визначний внесок у справу осягнення сутності мови внесли вітчизняні мислителі, серед яких М.Гоголь, М.Максимович, П.Чубинський та інші [2].

Ідеї «словоцентризму» отримали нове звучання в російській філософії Срібного століття, яка поєднує ідеалістичну філософську традицію німецької класичної філософії і вітчизняні релігійно-філософські шукання. Порівняємо, наприклад, уявлення про «реальності» слова, які походять ще з філософії Платона і середньовічних філософів – «реалістів»: вони згодом отримують назву «онтологічна теорія мови». У цій теорії на перший план виходить проблема імені як приватного прояву Слова взагалі, але як сутності слова, центру слова, головного в ньому, – спочатку як суто богословська, потім – як загальнолюдська. Це очевидно в працях С.М. Булгакова, П.О. Флоренського та О.Ф. Лосєва, який афористично сформулював цю проблему: «Світ як ім'я».

Як царина духу людини, яка у процесах пізнання надзвичайно складно взаємодіє з енергіями світу, постає мова в концепції Павла Флоренського. Можна стверджувати, що ще за півстоліття до Г.Хакена, який уперше заклав підвалини синергетики як науки, і більш ніж за шістьдесят років до виникнення відповідного підходу в мовознавстві російський філософ сформулював ідеї синергетичної сутності людської мови та її складових, зокрема слова (імені).

Зважаючи на постійну увагу як до ноуменального, так і до феноменального світів у їхній нерозривній єдності в межах філософського символізму, а також тісний зв'язок власного світосприймання з глибинною традицією православ'я, зокрема орієнтацію на творіння «отців» церкви, П.Флоренський свою філософську концепцію називав «конкретною метафізикою» [7, с.114]. Остання – один із виявів православної антропології, стрижнем якої слід уважати православний енергетизм, згідно з яким «людина поєднується з Богом не за сутністю, а за енергіями» [11, с.103], тобто устремліннями, вільними імпульсами, внутрішніми установками, які людина повинна спеціально випрацювати та підтримувати [11, с.284]. Як зазначає С.Хоружий, «буття – це Космос і символ – такою є формула онтології П.Флоренського» [11, с.285].

Для філософа мова – «це рояль серед інших інструментів духу» [11, с.115-116]; «вічний, непорушний, об'єктивний Розум, до людський вічний логос» [7, с.267]; у мові закладене розуміння буття [11, с.142].

Найважливішою одиницею мови є слово. Вчений вважає, що людське слово магічне в тому розумінні, що за його допомоги людина в процесах пізнання єднається з живою природою [7, с.131] і, використовуючи мову, може впливати на світ [7, с.254]. Цей вплив стає можливим завдяки тому, що слово «концентрує енергію духу, немовби проймається ним» [7, с.231] і за допомоги цієї енергії впливає на всі складові світу, зокрема на інших людей. Слово рідної мови у цьому процесі відіграє особливу роль: воно – концентр енергії духу окремої людини та всього етносу [7, с.250]; «слово – людська енергія і роду людського і окремої особистості – відкриває через особистість енергію людства» [7, с.250].

Для людського слова притаманні різні вияви магічного впливу на світ і на інших людей, так би мовити, «щаблі» магічності. На думку філософа, найвища міра концентрації духовних енергій притаманна іменам, зокрема власним іменам, які своєю енергетикою часто визначають долю людей, які мають ці імена. Цій проблемі присвячена окрема праця філософа – «Імена» [7, с.257]. На нижчих щаблях вияву енергетичної сутності живої природної мови стоять загальні й імена та слова інших частин мови. Нагромадивши за тисячоліття існування мови значну духовну енергетику, людське слово не може не впливати на інших людей, світ загалом: «Як психофізичне явище слово не димом розлітається по світу, але зводить нас віч-на-віч з реальністю, з енергіями буття» [7, с.257].

Яким чином слово концентрує пізнавальну енергію людини, завдяки якій особистість може магічно впливати на світ і на інших людей? На думку філософа, цю енергію формують усі складники слова: звуковий комплекс (за термінологією автора – фонема), формальна структура слова, яка пов'язує звучання та значення (або морфема), та, найголовніше, його смислова організація (або семема). При цьому автор стверджує, що звукова організація

слова – це «не звук узагалі... це звук надзвичайно опрацьований, звукова енергія, дуже тонко організована, яка має надзвичайно систематизовану будову» [7, с.258]. Фонема слова – «це членований звук, творений живою і розумно-свідомою істотою» [7, с.235]. Магічна функція смислу слова визначена його семемою. Філософ зазначає, що кожне слово – це симфонія звуків, воно має величезні історичні нашарування й містить у собі цілий світ понять» [11, с.238]. Семему слова рідної мови, згідно з П.Флоренським, утворюють центри творчих актів пізнання людиною та етносом світу, «кожен з яких є завершенням духовного зростання... цілого народу... Кожен шар семеси – це кристалізація в слові духовного процесу, твердіння духу» [7, с.302]. Шари семеси, концентруючи тисячолітній досвід народу, який використовує рідну мову, немовби «дрімають» у слові, проте, «потрапляючи в потік живого мовлення, семема оживає і наповнюється внутрішньою силою та значенням» [7, с.239-240]. З боку семеси слово – «конденсатор волі... всього духовного життя народу» [7, с.240]. На думку філософа, слово можна вважати живим організмом, в якому фонема є кісткою, морфема – тілесною тканиною, а семема – душею. Магічність слова рідної мови полягає в тому, що воно «величезною владою впливає на душевне життя спочатку того, хто це слово вимовляє, а потім збудженою (в мовцеві від доторкування до слова та у слові від доторкування до душі) енергією – на той об'єкт, на який вимовлене слово скероване» [7, с.238].

Окремі ідеї синергетичної сутності мови, але без опертя на традиції християнства, були висловлені ще В. фон Гумбольдтом, який, зокрема, писав: «Ні у сфері понять (тобто в межах пізнавальної діяльності), ні у мові як такій ніщо ніколи не буває відокремленим. Але поняття знаходять істинну зв'язність лише тоді, коли дух діє з внутрішньою зосередженістю, коли повноцінна суб'єктивність освітлює об'єктивність, узятую в усій її повноті. Тоді не втрачено жоден з аспектів, якими предмет здатен впливати на нас, і кожен із цих впливів залишає невидимий слід у мові. Якщо в душі пробуджується безпомилкове відчуття, що мова – не просто засіб обміну,

який слугує взаєморозумінню, а воістину світ, який внутрішня діяльність духовної сили покликана поставити поміж собою та предметами, то людина на правильному шляху до того, щоб дедалі більше пізнавати в мові й дедалі щедріше вкладати в неї» [11, с.284]. Разом із тим слід зазначити, що мислитель, окресливши ідею загалом, не розкрив механізми синергетичної взаємодії людини зі світом за допомогою мови. Саме це спробував здійснити П.Флоренський у праці «Біля вододілів думки».

Процес синергії П.Флоренський пояснює так: енергії двох типів вияву буття (пізнаваного та того, хто пізнає) у момент когнітивної (мисленнєвої) діяльності залишаються не змішуваними, не розчиняються одна в одній, але об'єднуються за принципом «взаємного проростання», «енергетичної спільної дії», тобто синергетики, у якій уже немає окремо двох енергій, а є щось принципово нове, що стосується духовної природи суб'єкта, що пізнає, та об'єкта, який пізнають, тобто розкривається енергетично. Ось як метафорично і навіть поетично описує філософ цей процес спільної дії енергій суб'єкта (людини) та об'єкта (речі): «Пізнання – це дитина, плід спілкування духу, що пізнає, та світу, який пізнають; поєднуючи дух та світ у дійсній, не вимріяній єдності, цей плід, проте, не означає поглинання ні одного, ні обох разом родичів, і вони, об'єднані та взаємно збагачені, все ж продовжують своє існування як центри буття ... Зв'язок виявів буття, їх співвідношення та взаємного одкровення є чимось реальним, і, не відриваючись від центрів, що його зв'язують, він не звідний до них. Цей зв'язок і є синергія, спільна діяльність типів виявів буття, і, безумовно, розкриває собою буття – те й те» [7, с.261]. Синергія нагадує резонанс, який несе в собі буття, що його породжує. Зрозуміло, що людина, яка пізнає світ і є джерелом пізнавальної енергії, бажає закріпити отриманий синергетичний результат і творить для цього спеціальний орган. «Цим органом самовільного встановлення зв'язку між тим, хто пізнає, та тим, що пізнають, є слово, а точніше – ім'я, або деякий еквівалент його, вживаний як ім'я: метонімія» [7, с.263]. Підсумовуючи сказане про синергетику процесу пізнання світу, автор

зазначає: «Ми лише тоді можемо вийти й виходимо з комплексу своїх відчуттів, коли визнаємо шлюбну зустріч об'єктивного з нами. Я можу сказати про акт пізнання: «Ось я, той, хто пізнає сонце, а ось пізнаване мною сонце». Отже, у мені відбувається поєднання двох енергій... Поєднання енергій має назву «спільна енергія» ... Слово – це синергія того, хто пізнає, і речі, яку пізнають ... [7, с.265].

Особливу увагу філософ приділяє рідному слову. Слово рідної мови, нерозривно та органічно пов'язане з енергіями світу, що оточує певний етнос, він сприймає як основу синергетики. При цьому воно для П.Флоренського є вищим, більшим за «просто» знак, який щось позначає в об'єктивній дійсності. Слово має символічну природу, оскільки воно більше за самого себе; воно є подвійним: «будучи самим собою, воно разом з тим є суб'єктом та об'єктом пізнання» [7, с.268]. Символ, згідно з ученням «отців» церкви, а також філософів, які сповідують реалістичне (у середньовічному розумінні) ставлення до світу та людини, якраз і відрізняється від простих знаків тим, що має подвійну природу: воно несе в собі енергію пізнання та енергію пізнаваного; це реальність, яка є більшою за саму себе. На противагу простому знакові, який позначає річ (у широкому розумінні слова), символ синергетично поєднаний з ідеєю речі, а не з самою річчю [7, с.305]. Так філософ, спираючись на давні традиції християнського віровчення, середньовічний філософський реалізм та окремі положення неоплатонізму, закладає підвалини незнакової, символічної природи мови, які у ХХ сторіччі будуть опрацьовувати Е.Касирер, Е.Гусерль, М.Гайдегер та інші мислителі.

Завершити наші спостереження над концепцією синергетичної сутності мови П.Флоренського варто словами В.Постовалової, яка, досліджуючи лінгвістичні засади філософської школи всеєдності, зауважила, що програма цієї школи та ідеал, який був для неї засадовим, «можуть бути стимулом для подальшого розвитку лінгвістичної думки як явища культури та життя»; за доби сцієнтизму, масового атеїзму та позитивізму, коли «сутінки думки прибуянні знань стають дедалі густішими» (С.Булгаков), «як надважлива постає

проблема антиізоляціонізму науки, доведення її до істинних першоначал, установлення її зв'язку з глибинними інтуїціями культури» [6, с.161]. На думку Ф.Бацевича, у межах саме таких інтуїцій і перебуває синергетичне розуміння сутності мови як неповторної символічної системи російського релігійного філософа Павла Олександровича Флоренського [5, с.161].

З'ясування методологічних основ словоцентричного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку спонукає звернутися до аналізу поглядів на природу та функції мови у творах французьких філософів ХХ століття.

Філософія постмодерну намагається по-своєму тлумачити її природу, дати епістемологічну оцінку її функцій, з'ясувати суть дихотомії «означуване – означальне», підкреслити роль означального як довільної й непов'язної точки в полі смислів. Для ілюстрації цієї тези звернімося до ідей М.Фуко та Ж.Дельоза. За всієї оригінальності їхніх концепцій створюється враження дивовижної зв'язності, наступності їхніх ідей.

Цілком слушно поставити на перше місце у розвитку лінгвістичної проблематики Мішеля Фуко, оскільки його ідеї багато в чому визначили погляди інших філософів і необхідні для розуміння ідей Ж.Дельоза.

Якщо спробувати сформулювати головний принцип, на якому базована концепція мови М.Фуко, то, безперечно, це тлумачення мови як «єдиного апріорі» культури. Одним із головних завдань своєї діяльності М.Фуко вважав створення особливої дисципліни – «археології знання», яка була б здатна виокремлювати історично мінливі системи умов пізнання й культури, визначувані панівними у певний період часу відносинами між «словами» та «речами». Підґрунтям концепції французького дослідника є дихотомія «я мислю – я говорю». За панування першого елемента дихотомії домінантною була філософія самосвідомості, рефлексії, за панування «слово про слово» суб'єкт зникає, мова починає поставати як самостійна й рівноправна інстанція, що призводить до розриву між буттям мови та свідомістю в усій її самототожності. Ці ідеї становлять суть праці М.Фуко «Слова та речі».

Згідно з автором, мова у своєму розвитку й функціюванні проходить немовби три етапи, відповідні трьом епістемам, специфіка яких полягає у співвідношенні «слів та речей», у ролі мови в культурі:

- 1) Відродження XV – XVI сторіч – мова постає як річ серед речей;
- 2) класичний раціоналізм XVII – XVIII сторіч – мова постає як прозорий засіб вираження думки;
- 3) сучасна епісистема, починаючи з XIX сторіччя, мова постає як самостійна система.

Класичну добу характеризує подвійне становище мови, яка посідала водночас і панівне, і непомітне становище. Перше було можливе завдяки властивості слів репрезентувати думки, але мова репрезентувала думку так, як думка уявляла себе сама. Ніякий знак не виникає, ніяке слово не висловлюється, ніяке речення не має на увазі ніякого змісту без гри уявлення, яке абстрагується від себе самого, роздвоюється й відображається в іншому, еквівалентному йому уявленні. Уявлення виходять у простір, який є для них властивим і внутрішня структура якого породжує смисл. Саме в цьому проміжку й перебуває мова. Слова вказують на думку всередині уявлення, мова включена в мереживо думки й уплетена в саму тканину, яку вона розгортає. Мова – це не зовнішній прояв думки, а сама думка. «Мова не має більше ні іншого місця, крім уявлення, ні іншої цінності, як у ньому: вона існує в тому просторі, який уявлення може впорядкувати» [8, с.112].

Мова є вихідною формою будь-якої рефлексії, першою темою будь-якої критики. У словах стає знанням усе, що уявляють, і навпаки, це знання тепер стає тим, що повсякденно уявляють.

У XIX сторіччі починається аналіз мови, що розглядається як сукупність звуків у відриві від літер. Таке тлумачення мови породжує два наслідки: 1) мові знов починають приписувати доглибинну здатність вираження; 2) мову пов'язують з цивілізаціями не на рівні досягнутого нею пізнання, а за допомоги духу народу, що їх породив. Мова стала об'єктом наук, постаючи в сучасній епістемі як самостійна система.

В аналізі концепції Ж.Дельоза ми неодноразово впізнаємо інших мислителів, позаяк автор явно чи неявно апелює то до М.Хайдеггера, то до Г.-Г.Гадамера, то до П.Рікьора, але разом із тим він привносить у розуміння проблеми смислу безліч нових, оригінальних рис. Смысл незвідний до індивідуальних станів речей, конкретних образів, особистих вірувань та універсальних або загальних понять, тобто йому байдуже специфічне та загальне, одиничне та універсальне, особисте та безособове. Ми можемо тільки побічно судити про нього на підставі того кола, за яким нас ведуть звичні відношення речення.

Ж.Дельоз виокремлює дві властивості смислу:

1) смысл не існує сам по собі, поза реченням, яке його виражає (тут знову доречно згадати М.Хайдеггера та його ідею про те, що смысл – це артикульоване у висловлюванні та мовленні);

2) смысл не зливається повністю в реченні, він є тим, що надається як атрибут, але він зовсім не атрибут речення, радше він атрибут речі або стану речей. Атрибутом речення є предикат, який приписано суб'єктові та який може бути виражений навіть займенником.

Тут Ж.Дельоз полемізує з П.Рікьором, у якого атрибутом речі може бути і іменник, позаяк іменник та дієслово є категоріями дискурсу, завдяки яким наші знаки певним чином “адресовані універсамові”, якщо мати на увазі простір і час. Перетворюючи слова на іменник та дієслово, ці категорії роблять наші знаки здатними оволодівати реальністю. У Ж.Дельоза атрибутом речі завжди є дієслово, позаяк приписується як атрибут тієї речі, яку зазначає суб'єкт, або того стану речей, який позначається всім реченням. Атрибут не існує поза реченням, яке виражає його, позначаючи річ.

«Смысл – це і вираховане, тобто виражене реченням, і атрибут стану речей» [10, с.38]. Смысл і є подія, за умови, що подія не змішується зі своїм просторово-часовим здійсненням у стані речей. Подія за самою суттю належить мові, а мова – те, що висловлюють про речі. Смысл хоча й не існує поза реченням, яке його виражає, але все ж є атрибутом не самого речення,

а стану речей. У речах оживають події, наявні умові. Речі та речення перебувають по два боки межі, яка репрезентована смислом. Дійшовши такого висновку, Ж.Дельоз вважає за необхідне розглянути смисл окремо, в особливих серіях парадоксів, які мають внутрішній характер. Він виокремлює чотири такі парадокси.

1. Парадокс невизначеного розмноження або регресу – суть його полягає в тому, що кожний, хто говорить, уже поміщений у смисл, інакше він не може не тільки говорити, але й думати. Виходить безконечний регрес того, що мається на увазі, який свідчить як про безсилля того, хто говорить, так і про всесилля мови. Або інакше: якщо дане речення, яке позначає деякий стан речей, але смисл його завжди позначається іншим реченням, а якщо перейти в категорію імен, то ясно, що кожне ім'я, яке позначає об'єкт, само може стати об'єктом нового імені, яке позначає його смисл. Цей парадокс є варіантом відомого «герменевтичного кола».

2. Парадокс стерильного роздвоєння або сухого повторення – тільки тіла діють і зазнають дії, але не безтілесні сутності, які є всього лише результатами дій та зазнавання дій тілами. Виокремлений із речення, смисл є незалежним від нього, позаяк призупиняє як його ствердження, так і заперечення. Ж.Дельоз вважає, що ці два парадокси становлять два терміни альтернативи, або одне, або інше. Перший змушує нас суміщати воєдино щонайбільшу силу з повним безсиллям, а другий змушує розв'язувати завдання, як ув'язати стерильність смислу стосовно речення, з якого він був виокремлений.

3. Парадокс нейтральності або третій стан сутності. Смисл зовсім не змінюється від речення до речення, протиставлюваних з точки зору кількості, якості, відношення або модальності. Смисл байдужий до всіх опозицій, позаяк вони – тільки модуси речення, взяті у відношеннях денотації та сигніфікації, а не аспекти смислу, що виражається реченням. З цього випливає останній, четвертий парадокс.

4. Парадокс абсурду або неможливих об'єктів – речення, що позначають несумісні об'єкти, мають смисл, хоча ці об'єкти й існують без значення, тобто є абсурдними. Таким чином, виходить, що смисл – це неіснуюча сутність, щось на кшталт нонсенсу. Ж.Дельоз стверджує, що функція парадокса полягає в тому, щоб перебігати різнорідні серії, координувати їх, змушувати резонувати, сходитися в одній точці, а також уводити в кожну із серій різні диз'юнкції. Що є підставою виникнення серії? Відповідь проста – ім'я. Відомо, що кожне ім'я, яке позначає смисл попереднього імені, має більш високий ранг як стосовно самого цього імені, так і стосовно того, що воно позначає. Тобто кожне ім'я береться спочатку з точки зору того позначення, яке воно здійснює, а відтак того смислу, який воно виражає, оскільки саме цей смисл і є денотатом для іншого імені.

Отже, ми отримуємо одночасність двох серій, одна з яких є означальним, а інша – означуваним. У Ж.Дельоза означуване – це поняття, ім'я або, ширше, річ, яка може бути задана на підставі тієї відмінності, яку цей аспект смислу встановлює з цією річчю. Подія, зрозуміла як ідеальний логічний атрибут стану речей, - означальне. Означуване – це стан речей, разом з його властивостями та реальними відносинами, означальне – само речення, позаяк смисл або виражуване відмітні від нього. Одна із серій завжди постає як означальне, інша – як означуване, навіть якщо ці ролі взаємозамінюються при зміні точок зору. Терміни кожної серії перебувають у неперервному зміщенні стосовно термінів іншої серії, між ними є істотний незбіг, без якого жодна із серій не відкривалася б в іншу.

Регулюються серії також і езотеричними словами, які можуть бути кількох типів: 1) слова, що скорочують, - створюють зв'язність, синтез послідовності, накладуваний на окремі серії. Вони утворюються взаємодією складових елементів одного або кількох речень, що слідують одне за одним з метою виокремлення глобального смислу всього речення з тим, щоб іменувати його одним словом; 2) слова, що циркулюють, - езотеричні слова, які являють собою синтез співіснування і націлені на те, щоб забезпечити

кон'юнкцію двох серій різнорідних речень або вимірів речення; 3) диз'юнктивні слова – езотеричні слова особливого типу, так звані слова – гаманці, визначувані тим, що скорочують кілька слів і згортають у собі кілька смислів (наприклад, «зломанливий» – «злий + оманливий»). Функція слова-гаманця полягає в тому, що воно слугує для розгалуження тієї серії, в яку воно було вставлене.

Парадокс, парадоксальний елемент нерозривно пов'язаний із серійністю. Він постає водночас і як слово = x , і як річ = x . Оскільки він пов'язаний одразу з двома серіями, то він має два боки, які ніколи не перебувають у рівновазі, не з'єднуються до купи, не зливаються, позаяк парадоксальний елемент завжди залишається у нерівновазі стосовно самого себе. Від типу езотеричного слова залежить і різновид парадокса, а саме у парадоксах мова досягає своєї щонайвищої потужності.

Таким чином, для філософії ХХ сторіччя характерна величезна увага до проблем мови. Вивчення мови та її функцій багато які філософи вважали чи не головним змістом філософських розвідок, засобом розв'язання великої кількості філософських проблем.

Сучасну філософську думку Франції можна порівняти з калейдоскопом, повним найнесподіваніших та химерних картинок, що являють собою погляди того чи іншого мислителя. Філософські концепції французького авангарду відмітні одна від одної, мов картинки калейдоскопу, але водночас вони мають і спільне – ту філософську, культурологічну, наукову традицію, яка об'єднує їх, дає їм виток і насагу для подальшого розвитку і процвітання.

Ж.Дерріда розглядає мову як соціальну інституцію, засіб спілкування між індивідами, як «ідеальне уявлення», яке є нормою для будь-якого конкретного носія. Саме ця орієнтація на нормативність мови й постає як «археписьмо», яке є умовою як мовлення, так і писемності. Археписьмо, на відміну від письма, є ідеальною моделлю, яка керує всіма знаковими системами та усним мовленням [1, с.49].

Матеріальним символом роботи археписьма є графічне письмо, яке являє собою знак знака. Означуване в графічному письмі «відстрочене», йде неперервний процес породження відмінностей, і тільки в цьому розумінні можливий пріоритет письма над мовленням. «Якщо письмо означає запис і особливо довгочасний процес інституціювання знаків (а це й є єдиним не редукованим ядром концепції письма), то тоді письмо загалом схоплює всю сферу застосування лінгвістичних знаків. Сама ідея інституціювання, звідси й довільність знака, немислима поза й раніше горизонту письма».

Виходячи з такого тлумачення, очевидно, що неможливо знайти так зване «першописьмо», оскільки будь-який, навіть найстародавніший текст обов'язково виходить із ще стародавнішого, відповідно саме поняття конечності постає як «метафізична ілюзія», що дозволяє Ж.Дерріда зробити такий висновок: «ніколи не було нічого, крім письма, ніколи нічого не було крім доповнень і заміщувальних позначень, здатних виникнути лише в ланцюжку диференційованих референцій. «Реальне» вторгається й доповнюється, набуваючи сенсу тільки від відбитку або апеляції до доповнення. І так далі до безконечності, оскільки те, що ми прочитали в тексті: абсолютна наявність, Природа, те, що іменоване такими словами, як «справжня мати» тощо, - вже назавжди пішло, ніколи не існувало; те, що породжує смисл та мову, є письмом, зрозумілим як зникнення наявності». Сама філософія являє собою уривок всезагального тексту, що не має смислового центра [1, с.53].

Ж.Дерріда вбачав своє завдання в тому, щоб поставити під сумнів незаперечність принципу «центра», який пронизує собою всі сфери розумової діяльності людини. «Ми ототожнюємо логоцентризм та метафізику присутності, розглядаючи це як потужний, імперативний, систематичний і незнищений покликання трансцендентного означуваного» [1, с.54].

«Письмо, літера, чуттєве накреслення завжди розцінювалися західною традицією як тіло й матерія, зовнішні стосовно духу, дихання, дієслова й

Логоса. І проблема душі та тіла, безперечно, є похідною від проблеми письма, яке й наділило першу своїми метафорами» [1, с.71].

Ж.Дерріда зауважує, що якщо людина осмислює навколишню дійсність за допомоги метафізики, то вона не може уникнути визнання панування того, що означає присутність одного із складників у традиційних бінарних опозиціях, характерних для мислення західноєвропейської людини, – «душа-тіло», «означуване-означальне» тощо, ніж їх відсутність. Це пояснює те, що треба критично аналізувати не тільки способи позначення, а й позначуване – речовинний, матеріальний світ і закони, що ним керують.

Реконструкція тексту спрямована на руйнування метафізичних понять і принципів, у результаті чого текст сприймається як утілення гетерономності, відсутність панування якого-небудь єдиного організуючого принципу. Деконструктивний аналіз має два головних аспекти. Перший із них полягає в тому, що реконструкція будь-якого знакового феномена – тексту, автора або культурної мови – спрямована на викриття й підрив предмета дослідження, виявляє властиве цьому предметові протиріччя – присутність множини суперечливих голосів у тому, що завжди приймали за єдине ціле. Другий – викриття прагнення до конформізму, прихованого за претензією цього тексту на єдність та впорядкованість.

Отже, ми спробували зробити «зріз» філософського постмодерну Франції, який стосується лінгвістичної проблематики, позаяк, безперечно, заслуговуємо на те, щоб бути ознайомленими з ідеями, які домінують на Заході. Намагаючись побудувати вільну, суверенну країну, необхідно не тільки повернутися до витоків української культури, але також і збагачувати її досягненнями цивілізації. Проблеми мови завжди посідали провідне місце у філософських дослідженнях.

У наш складний час одним із найактуальніших завдань лінгвістики є вивчення людського чинника в мові, що необхідно для того, щоб забезпечити можливість адаптації людини до постійно змінюваних умов існування, дати відповідь на будь-яку пізнавальну потребу людини, оцінити всі зміни в

розвитку суспільства. Людина ніколи б не досягла сучасного рівня розвитку, не маючи такого могутнього помічника, як мова, тому немає нічого дивного в тій величезній увазі, яку філософи приділяють увагу цьому феноменові.

Представники французького постмодернізму не стали винятком з правила, вони лише продовжили багатовікову традицію, але їхня точка зору відповідає нашій суперечливій добі постсучасності.

Сучасний рівень розвитку психології, психолінгвістики, теорії тексту, функціональної стилістики, інтонології створює ґрунт для подальшого вдосконалення лінгводидактичних основ навчання мови й мовлення. Для методики розвитку усного й писемного мовлення має важливе значення наукове обґрунтування, подальша розробка й удосконалення концепцій продукування, сприймання і розуміння мовлення, опис факторів, які впливають на ці процеси, з'ясування сукупності операцій, що забезпечують дію механізмів мовлення, опис нових моделей продукування мовлення, з'ясування психічної природи усної й писемної форм мовлення (Т.В.Ахутіна, І.О.Зимня, О.С.Кубрякова, О.О.Леонтьєв, О.Р.Лурія, Б.Ю.Норман, Л.В.Сахарний, О.М.Шахнарович). Важливим є твердження дослідників про те, що механізми мовленнєвомислительної діяльності є специфічними й залежать від багатьох факторів: форм мовлення, умов комунікації, завдань спілкування, виду мовленнєвомислительного процесу (сприймання, розуміння чи продукування). Кожна з форм мовлення має свої особливості, які обумовлюють їх функціонування в комунікації, оскільки усне і писемне мовлення різняться своїми функціями в комунікативних процесах, умовами сприймання, розуміння і породження думки, матеріальними засобами її вираження.

Отже, у межах словоцентризму науковці (А.Загнітко, І.Зайцев, Л.Мацько, М.Михальченко, В.Теркулов) обґрунтовують свої дослідження на констатації того, що центром номінації визнається слово. Всі інші номінативні одиниці (словосполучення, фразеологізм, речення, текст) визначаються через слово.

На сучасному етапі привабливими є положення словоцентризму, обґрунтовані російським ученим О.Цибиком [12].

В основі його теорії словоцентричної культури, знаходиться Слово, де Слово – є причинна основа справи. При цьому Слово і Діло є єдиним і неподільним цілим.

Автор стверджує, що гідне несення Слова, можливе тільки в межах словоцентричної культури, за допомогою поєднання, за типом два в одному, Слова і Діла. Словоцентризм – це майбутнє російської мови, коли кожне вимовлене слово буде підкріплено відповідними справами. Бо велика мова, за О.Цибиком, не може бути великою без словоцентричної культури володіння Слова з великої літери [12].

Словоцентризм – є сукупність культури мови, культури несення Слова і справи, разом із загальною культурою мови. Що загалом і в цілому формує як культурологічну особистість, так і культурологічне обличчя народу, що складається із сукупності подібних особистостей.

При цьому, прогнозує автор, словоцентрична культура стане основою безлічі нових наук, найважливішою з яких буде – процесологія, що вивчатиме закони як довгострокові, так і середньострокові, й інші процеси, що являють собою смислову канву життя будь-якої форми, від держави, до окремої людини.

Коли основи словоцентричної культури будуть викладатися в усіх школах, щоб навчити людей найголовнішої професії, професії бути Людиною з великої літери, щоб така Людина, змогла в своєму повсякденному житті гідно посісти місце чоловіка та жінки. Бо гармонійний союз між ними, за інших умов, в принципі не можливий. Де сім'я була, є, і буде впродовж усього доступного для огляду майбутнього – первинним осередком

Коли головним цементуючим початком будь-якої родини, стане міра відповідальності чоловіка і жінки за її збереження і життєстійкість. А словоцентрична етика стане ефективним інструментом виховання дітей у

будь-якій сім'ї, бо ця етика зрівнює у праві на життя, як батьків, так і дітей [12].

Таким чином, розглянуті нами позиції можуть слугувати теоретичними орієнтирами словоцентричного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей.

Відтак, існує потреба створення лінгводидактичної системи, що дала б змогу дітям сприйняти слово у єдності його значень, у взаємозв'язках з іншими словами в словосполученні, реченні, мікротексті, розширити коло його лексико-граматичних та суто лексичних ознак, реалізувати завдання формування мовленнєвої особистості дитини.

Література:

1. Жак Деррида в Москві: деконструкція путешествія / Сост. Рыклин М.К. // М.: Ad Marginem, 1993. – 171 с.
2. Полевикова О.Б. Генеза словоцентричного підходу до мовної освіти дітей у лінгвофілософській думці України / О.Б. Полевикова // Современные аспекты педагогической работы. В 3 книгах. К.2. [авт.кол. : Абдуллина Г.М., Барбашова И.А., Полевикова О.Б. и др.] - Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2013. – С. 93-104.
3. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А.Потебня. – М.: Высш. шк., 1990. – 344 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. / О.Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
5. Синергетическая парадигма [Текст] : многообразие поисков и подходов / В.С. Степин, Г. Хакен, К. Майнцер и др; Ред. В.С. Степин и др. - Москва : Прогресс-Традиция, 2000. - 535 с.
6. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень [Текст] : підручник / Ф. С. Бацевич. - К. : Академія, 2008. – 239 с.
7. Флоренский П. У водоразделов мысли: [Ч. 1] / Павел Флоренский // Имена. – М.: Эксмо, 2006. – 446 с.

8. Фуко М. Археологія знання: / Мішель Фуко. – Київ: Знання, 1996. – 156с.
9. Хайдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления / Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
10. Хесле В. Гении философии нового времени / В.Хесле // М.: Наука, 1992. – 224 с.
11. Хоружий С.С. После перерыва. Пути русской философии / С.С.Хоружий. – СПб.: Алетейя, 1994. – 448 с.
12. Цирик А. О возрождении словоцентрической культуры России / А. Цирик – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://suddey.v-teme.com/o_strukturnom_shifre_gosudarstva_rossijskogo.
13. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т.В. Цивьян. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Полєвікова Ольга Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету, м.Херсон, Україна.